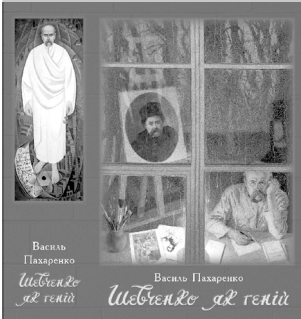

Рецензії

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**Пахаренко В. Шевченко як геній. – Черкаси:
Брама-Україна, 2013. – 840 с.**

Не просто перелічити творчий доробок черкаського науковця й літератора Василя Пахаренка за два останні десятиліття. Свого часу на мене велике враження справила його монографія “Незбагнений апостол. Світобачення Шевченка” (Черкаси, 1994, 1999). Подумалося: дехто лише намацує стежки до сучасного розуміння релігійності Т. Шевченка, а цей дослідник слідом за Є. Сверстюком та І. Дзюбою вже відслонив віконце до розуміння її багатьох аспектів. Після того у 2007 р. світ побачили його праці “Шкільне шевченкознавство. Навчальний посібник”, “Начерк Шевченкової етики”. А ще В. Пахаренко – автор проекту й упорядник серії “Тарас Шевченко: текст і контекст”, у рамках якої в Черкасах уже видані й підготовлені до видавництва збірники про окремі (що дуже важливо!) Шевченкові твори – поеми “Катерина” (2009), “Гайдамаки” (2011), “Великий льох” (2013), “Марія” (2014).

І ось з’явилася нова монографія науковця – “Шевченко як геній”. Вона містить 5 розділів з багатьма пунктами й підпунктами, вступ і висновки. У першому розділі “Джерела й обрії сучасного шевченкознавства” пропонується необхідний для наукових праць огляд зробленого за темою, і одночасно – це є своєрідним методологічним зачином до книжки. Для аналізу здобутків шевченкознавства автор знаходить вдалий, відповідний інтернетівській епісі термін – “перезавантаження”. Правда, могло бути й “перечитання” чи “перепрочитання”, щоб опосередковано наголошувати на потребі долання загрозливого явища нашої епохи – масового своєрідного “відторгнення читива”. Спочатку доречно нагадано авторитетні думки М. Бахтіна і К.-Г. Юнга про позачасовість творів великих письменників – ознаку, яка, по

суті, слугує, поряд з іншими, мірилом геніальності творчої особистості. Далі автор у ході власного бачення структурування стану шевченкознавчих здобутків виокремлює “два полярні полюси у сьогоднішній вітчизняній гуманітаристиці – постмодерністсько-космополітичний і національний (ще антиколоніалістський чи вже постколоніалістський)” і називає п’ять методологічних домінант: традиційну академічну, постмодерністську, нігілістичну, інтегрально-націоналістичну, філософсько-екзистенційну. Зауважу, що постмодернізм, здається, не завжди протиставляють національному напрямку, та й сам цей термін, як на мене, має не так змістову, як часову наповненість, про що, власне, нижче повідомляє й сам автор. І чи варто вживати термін “нігілістичне шевченкознавство” та виокремлювати

нігілістичну доміанту, коли вона подана особами, які до науки, по суті, не мають стосунку? Можливо, треба стосовно градації шевченкознавства вести мову про інші, простіші напрямки, пов'язані з елементарним розвитком науки: традиційно-герметичний (вузькоаціональний) і модерно-інтегральний (глибинно-світовий), або внутрішній і зовнішній, не забуваючи і про псевдонауковість. На мій погляд, у літературознавстві, враховуючи предмет цієї науки, не так просто розмежувати раціоналістичні й метафізично-інтуїтивні підходи (по суті, про це безвідносно нагадано в самій книжці), що водночас ускладнює класифікацію отих доміант і особливо унеможлиблює різке протиставлення різних методологій. Узагалі, перший розділ чи не найбільше надається для дискусії в середовищі літературознавців. Проте в будь-якому варіанті деякі авторські судження про постмодерністські зусилля в шевченкознавстві збережуть свою сталість. Ось одне з них: “Але, звісно, їхні здобутки не обмежуються “санітарно-революційним збуренням академічного моря”, руйнуванням соцреалістично-народницьких стереотипів. Вони незрідка доволі успішно проникають крізь суто соціологічну, конкретно-історичну оболонку феномену Шевченка, висвітлюють його архетипну, міфологічну, глибиннопсихологічну серцевину. Хоча – трапляється – їхнє висвітлювання відкидає надто химерні чи й макабричні тіні, спотворює обриси цього феномену”.

Праця В. Пахаренка з її багатим цитуванням наукових авторитетів (К.-Г. Юнга, М. Бердяєва, М. Бахтіна, Д. Чижевського, Г.-Г. Гадамера та багатьох інших) сприяє розвінчанню уявлень про модерні методології як єдино справжній, значно якісніший, непорівнянний прорив у гуманітаристиці. Варто прислухатися до мудрого застереження І. Дзюби (частково цитується і в аналізованій книжці): “Отож, може, варто виходити з гадамерівського постулату про те, що розуміння вище і ширше за метод, що метод є функцією розуміння, а не навпаки”, бо “це вбереже від багатьох утрат і захистить від непомірних претензій “крутих” методологій, особливо тих, які

оголошують себе останньою істиною, хоч за ними стоїть довга черга ще останніших” [1, 3]. А ще пригадується біблійне: збудоване на піску – недовготривале. І дуже доречно, що перший розділ роботи, присвячений аналізу наявних напрямків у шевченкознавстві, якраз і закінчується пунктом про проблему розуміння Шевченка, бо саме орієнтація на розуміння й може бути основним методологічним постулатом. Узагалі пильна увага в аналізованій книжці до модерністських і постмодерністських підходів у шевченкознавстві цілком зрозуміла, але виникає питання: чи таке зосередження не сприяє їх постуляції, перебільшенню їх наукової значущості, наданню їм неспівмірного значення, а простіше – конструюванню з мухи слона? Як на мене, тексти Т. Шевченка навіть у своїх академічних виданнях ще до кінця не прокоментовані належно за традиційними підходами, як це, наприклад, зроблено з текстами російського генія О. Пушкіна. А тому й модерністське заглиблення в його творчу лабораторію завжди хибуватиме певною неточністю й однобічністю.

У першому розділі автор за допомогою розлогого цитування філософських текстів та відповідних розмислів доходить висновку, що Шевченків текст спонукає до насамперед екзистенційного (антропоцентричного, персоналістичного) прочитання, і на цій підставі виразно формулює мету свого дослідження: обґрунтування того, що Шевченко – український національний поет-геній християнсько-екзистенційного, персоналістичного типу світосприймання.

Таке масштабне завдання спонукає автора наступний розділ присвятити розгляду теж об'ємної проблеми – феномену людини взагалі. Використавши тезу М. Бердяєва про продовження в людині Боголюдського творіння і його метафору про світовий процес як “восьмий день творіння, що триває”, він так і назвав цей розділ – “Восьмий день творіння (Антропологічна інтродукція)”. Тут варто звернути увагу на таке: з'ясувавши, що любов – це найвищий вияв духовної енергії, нагадавши, що у християнстві вона є сутнісною

ознакою Бога, автор чомусь, по суті, не наголошує на аспекті любові офірної, на яку орієнтує Христова наука і Його чин і яка передусім пронизує Шевченкову творчість, та й саму його особистість.

У ході викладу В. Пахаренко дійшов висновку, що змістом істинного мислення має бути любов, а форма його забезпечення має бути міфічною. Відповідно, у монографії з'являється пункт "Панміфічна модель мислення" з розглядом сутності, ступенів та рівнів міфу, який продовжується третім розділом "Діалог міфів". Зроблено екскурс в історію міфознавства, змісту відповідних концепцій. По суті, автор розглядає міф як основу фундаменту людського світосприймання. Слід наголосити: підводячи міфологічну основу під Шевченкову творчість, автор тим самим маркує геніальність поета. Водночас науковець дуже доречно зазначає, що в дослідженні говоритиме про міф як спосіб досягнення певного творчого результату. Привертає увагу, що автор, "спираючись на дефініції провідних фахівців", дає таке "робоче, максимально узагальнене визначення" міфу: це "інтуїтивно-логічна, образна форма мислення, пізнання буття, котра являє собою систему символів і має за основу чудо та екзистенційно конститує свідомість людини, дає змогу долати суперечності нашого існування, визначає місце людини у світі і спосіб її згармонізування з Усесвітом". Світосприймання людини в цілому він трактує як міф, сутність якого розкривається в таких його ознаках: 1) екзистенційність, особистісна, конкретно-життєва настанова; 2) екологізм, діалогізм, діалектичність, медіація; 3) інтуїтивно-логічний спосіб пізнання; 4) настанова на чудо; 5) символізм; 6) конкретно-чуттєвий універсалізм; 7) творчо-словесна природа. Наголошує, що, "наділяючи міф аж такими глобальними повноваженнями, конче необхідно розрізняти його вияви й рівні", бо "без цього чіткого, загальноприйнятого розподілу постійно наражаємося на непорозуміння, парадокси, гострі дискусії – насамперед тому, що різні автори в один і той же термін вкладають різні поняття".

Мовиться про ступені міфу: абсолютний з його спотвореним різновидом – псевдоміфом і відносний, який можна розглядати на функціональному і хронологічному рівнях. Відносний міф проходить закономірну еволюцію від архе- до неоміфу. Якраз література в розумінні В. Пахаренка постає найбезпосереднішим виявом неоміфу.

Третій розділ книжки найвіддаленіший від теми дослідження, за винятком пунктів, де мовиться про природу геніальності й наведено чотири основні інтерпретації генія: містичну (що панувала в періоди античності ренесансу, бароко), раціоналістичну (переважала в часи класицизму, реалізму, модернізму), волюнтаристичну (виявлялася в романтичну й модерністську епохи), психологічну (утвердилася в добу модернізму). Особливо відповідний в аспекті теми й викладеного перед тим здійснений автором розгляд відмінностей між геніальною людиною і просто талановитою особистістю. "Геній – це максимальна актуалізація особистісної первини, що одуховлює світ, оприявнює істину, себто зроджену любов'ю всезагальну єдність, цілісність буття, голографічну природу Всесвіту; це співбесідник, здатний вести якнайширший діалог зі своєю нацією, людством, Усесвітом, Богом з метою налагоджувати взаєморозуміння, згармонізувати суперечності буття; він – не просто митець, науковець, політик, громадський діяч, а вільний, оригінальний творець, що продукує нові, неповторні якості буття", – таке розлоге пояснення дає автор. Між іншим, розглядаючи Шевченкову настанову на гармонізацію світу (дуже продуктивний і ще мало опрацьований напрямок), автор несподівано й оригінально обґрунтовує новаторську тезу про російського поета-барда В. Висоцького "як найспіввідноснішого з Шевченком". Привертає увагу думка стосовно неповторно-таємничої привабливості поезії Шевченка: суть у тому, що "поезія Шевченка – передусім надпотужний енергетичний феномен, "огонь в одязі слова".

Два останні розділи книжки вже безпосередньо стосуються тематичного

спрямування, оскільки в них уже йдеться про особливості саме Шевченкової геніальності в її художньому вираженні. Відповідно, дослідник зупиняється на таких питаннях: духовно-екзистенційна система координат поета; музичний тип поетичної творчості Шевченка; настанова на гармонію; творення метаромантичного ідіостилю.

В останньому розділі “А покидаємо діла...” мовиться про екзистенційно-етичну домінанту творчості Шевченка. Оскільки нею є гуманізм, дослідник в її межах виносить такі підпункти: принцип антропоцентризму; джерела Шевченкової етики; аналіз опозиції “добро-зло”; проблема теодицеї; осмислення феномену людського зла; антроподицея; шляхи подолання зла; до проблеми еволюції світобачення Т. Шевченка. Виклад кожного з них вимагає окремого аналізу, але цього в рамки рецензії не вбгаєш. Скажу лише, що поданий у них матеріал переконує в унікальності етичного змісту Шевченкової творчості в масштабі всієї світової літератури. І неповторність передусім у тому, що це етика дії. Про це в книжці мовиться, але бажана більша конкретизація: це етика відповідно до Христової науки передусім офірного чину. Так і в Шевченковому “Заповіті”. Щоб по-християнськи подати зразок власної офірності та підтвердити субстанційний зв'язок двох основних заповідей у християнстві, автор подає в “Заповіті” алегорію: душа померлого лине до Бога молитися і спасатися лише після спасіння ближніх своїх. Саме в цьому полягає розуміння і прийняття християнського Бога. Шевченко готовий жертвувати безсмертям своєї душі... Вважаю, що останній розділ найвдаліший у монографії. Може, тому, що автор уже має велику працю про Шевченкову етику.

Важливий пункт “До проблеми еволюції світобачення Т. Шевченка”, в якому констатується наявність у шевченкознавстві положення про сум'ятливість і своєрідну етичну роздвоєність поетової душі, відсутність у нього цілісного світогляду, що знайшло, мовляв, відбиття і в його творчості. Думаю, що стосовно цього В. Пахаренко в аспекті теми дає переконливе пояснення:

“Причина такого розмету думок, як бачиться, у розмитому окресленні, схематизації та недопустимій поляризації Шевченкової амбівалентності, недобачанні екзистенційної діялектики його мислення. Важливо пам'ятати: якщо талант концентрується на фаховій підготовці, майстерності, а тому його можлива еволюція поступальна, умотивована логікою часу, то геній керується надхненням, осяянням, тому еволюціонує не за натуралістичними, “сейсвітніми” канонами. Отож, “апостолом любови”, а водночас “гнівним Єремією” митець був як у період “Трьох літ”, так і в останні роки, і таки “негоже абсолютизувати одне або друге” (І. Дзюба)”. А я б пояснював це також тим, що дослідники часто забувають, що в письменника є художні прийоми для досягнення творчої мети, і на цій основі далеко не завжди треба висновувати те, що стосується світогляду їх творця. Дуже корисні для загалу в розумінні феномену Т. Шевченка стислі й цілком виразні підсумки під назвою “Шевченків дар”.

Книжка, в якій, по суті, левову частку обсягу присвячено пошукові філософсько-методологічних підходів для вивчення феномену Т. Шевченка, не може не спиратися на використання багатьох методів самим автором. Зокрема, широко застосовується компаративістський метод у дослідженні. Монографія В. Пахаренка має виразно полемічне спрямування, а це одна з ознак наукової праці, бо ж істина, як відомо, народжується в результаті зіставлення думок, дискусій. “...То навіщо ж побивати одну інтерпретаційну крайність протилежною? Доки існуватиме Україна чи навіть тільки романтичний міт про неї, Шевченко привертатиме увагу як творець нації; доки існуватиме людина, він захоплюватиме як екзистенційний поет”, – переконливо стверджує автор, виступаючи проти одновимірного трактування Шевченка. Думаю, що в цьому місці варто було наголосити: багатовимірність – також одна з ознак геніальності. Особливо вдала авторська критика твердень про “хаотизм поглядів Шевченка” або про фемінність поета. Наведені докази можуть не переконувати лише людей

цілком упереджених, зациклених на своїх схемах.

Мало знайдеться в літературознавстві праць, які би мали в методологічному сенсі таке значне філософське оснащення (мабуть, аж до переситу – значного відходу при викладі багатьох філософських положень від шевченкознавчої лінії), як нова книжка В. Пахаренка. Вона, демонструючи добре орієнтування автора в царині шевченкознавства, одночасно дає поживу не лише для літературознавців, а й для філософів, психологів, істориків, культурологів. Так і має бути, коли досліджується геніальність людини. Утім і ширше залучення теологічних набутоків не було б зайвим. У книжці науковці, мабуть, знайдуть чимало суперечностей, зайвих положень, багато з яких виглядають штучними, вимагають повніших пояснень (наприклад, про бінарні позиції “Схід-Захід”) і більшого зв’язку із шевченкознавством. Наприклад, стосовно вияву генія в літературі, можливо, варто звертати увагу не просто на метафоричність, а на семантичне багатство Шевченкового слова. “Сьогодні я знаю, що серед ключів, що відчиняють двері до розуміння “секретів поетичної творчості” Шевченка, – головний лежить у розумінні його неймовірно складної й мінливої семантики” [2, 310], – зазначив у своїх спогадах Ю. Шевельов, який багато разів згадується в монографії. Або таке моє міркування: якщо “геній здатен майже безпомилково розрізнити добро і зло”, то чи можна погоджуватися із вживанням терміну “темний тип генія” і при цьому подавати імена найбільших в історії тиранів? Знову вкотре доводиться констатувати про потребу узгодження змісту понять. Попри це книжка В. Пахаренка своїм підсумково-аналітичним спрямуванням стала

вагомим внеском у шевченкознавство й загалом у гуманітаристику. Зрештою, і сам автор у кінцевому пункті дослідження “А по мові – передмова” вибачається перед читачем за помічені ним “вади” своєї праці, тим самим мимоволі демонструючи на власному прикладі ту високу моральну планку, про яку мовиться в самій книжці при розгляді Шевченкової етики. Так само авторове прикінцеве пояснення переважаності видання численними цитаціями саме бажанням максимального врахування здобутків попередників теж вважаю переконливим.

Насамкінець хочу зазначити, що у книжці вимагає конкретизації вступна теза про те, що “ось уже понад півтора століття найвище поцінування Шевченка (перед тим указується метафора – “як батька”. – В. Я.) в Україні і світі залишається незмінним, та ба – істотно ґрунтовнішає, глобалізується”. Якби ж то... Ця думка стосується лише частини наукової сфери. Назагал Т. Шевченка в наші дні “заговорили”, не читаючи. Та й слова “геній” і “великий” нівелюються через засоби масової інформації, в яких ними переважно іменуються посередності. Дуже рідко вживаються епітети “визначний”, “видатний”, “талановитий”. Водночас уже мало хто так добре відчуває мову, щоб оцінити (хоч на підсвідомому рівні) органічність, виразність, точність, художню досконалість Шевченкового слова, глибину думки, закладеної в ньому. Монографія Василя Пахаренка “Шевченко як геній”, безумовно, спонукатиме до глибшого прочитання і кращого пізнання Шевченкових текстів, сприятиме подальшому розвитку шевченкознавства як важливої, і не лише для українців, наукової ділянки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Метод – це насамперед розуміння // *Літ. Україна*. – 2001. – 25 січ.
2. *Шевелю Ю. Я – мене – мені (і доокруги)*. Спогади. – Харків: Фоліо, 2012. – Т. 1. В Україні.

Отримано 11 квітня 2014 р.

Василь Яременко
м. Хмельницький

